

Επίσκεψη στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης Πρωτοκυκλαδικός Πολιτισμός

Κείμενο, φωτογραφίες από τον Χρήστο Θανόπουλο

Το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης ιδρύθηκε το 1986 για να στεγάσει την συλλογή Κυκλαδικής και Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης του Νικολάου και της Αικατερίνης Γουλανδρή. Το 1991 επεκτάθηκε στο Μέγαρο Σταθάτου (Βασ. Σοφίας και Ηροδότου). Την Παρασκευή 24 Φεβρουαρίου 2017, σαράντα περίπου μέλη και φίλοι του Συνδέσμου Συριανών έδωσαν το παρόν στην κεντρική είσοδο του μουσείου (Νεοφύτου Δούκα 4), προκειμένου να ξεναγηθούν στον μαγικό κόσμο της περιοδικής έκθεσης «Κυκλαδική Κοινωνία, 5.000 χρόνια πριν». Έχουν συγκεντρωθεί για την έκθεση, αντικείμενα από 7 μουσεία (Εθνικό Αρχαιολογικό, Κυκλαδικής Τέχνης, Κανελλοπούλου, Σύρου, Πάρου, Νάξου, Αμοργού), τα οποία σε συνδυασμό με την υπέροχη ξενάγηση του αρχαιολόγου κ. Παπαμιχελάκη έδωσαν μια συνολική εικόνα του Κυκλαδικού κόσμου και της τέχνης του.

Το Αιγαίο υπήρξε το λίκνο του Δυτικού Πολιτισμού, με την εμφάνιση 2 πολιτισμών. Στο βόρειο Αιγαίο-Τρωάδα εμφανίστηκε ο ένας πολιτισμός και στο νότιο Αιγαίο, προς το τέλος της Νεολιθικής εποχής και την ανατολή της πρώιμης εποχής του χαλκού, παρουσιάστηκε ο Πρωτοκυκλαδικός Πολιτισμός (3.200-2.000 π.Χ.). Ακολούθησαν ο Μινωικός και ο Μυκηναϊκός. Ονομάστηκε Πρωτοκυκλαδικός, σε αντιδιαστολή με τους συγχρόνους του, στην Κρήτη (Πρωτομινωικό) και στην ηπειρωτική Ελλάδα (Πρωτοελλαδικό). Διακρίνεται σε 3 περιόδους, ΠΚ I (3.200-2.800 π.Χ.), ΠΚ II (2.800-2.300 π.Χ.) με τις ομάδες Κάμπου-Πάρος, Σύρου, Καστριού, Αμοργού, ΠΚ III (2.300-2.000 π.Χ.).

Στην Μεσοποταμία αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η γεωργία (8.500 π.Χ.) και είχε ως επακόλουθο την δημιουργία ισχυρών βασιλείων της Ανατολής. Οι κάτοικοι των Κυκλάδων και της Κρήτης, πιθανότατα προήλθαν από την Μικρά Ασία. Δεν είχαν γραφή και δεν γνωρίζουμε ποιά γλώσσα μιλούσαν, σε αντίθεση με τους μεταγενέστερους Μυκηναίους, που κατέβηκαν από τον βορρά και μιλούσαν ελληνικά. Τα μικρά βραχώδη νησιά του Αιγαίου δεν ευνόησαν την ανάπτυξη πολιτισμού βασισμένου στην αγροτική οικονομία, ούτε την συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια ενός ατόμου. Καθημερινές ασχολίες των Κυκλαδιδών ήταν το κυνήγι, το ψάρεμα, η κτηνοτροφία, η γεωργία, η μεταλλουργία, η μαρμαρογλυφία, η αγγειοπλαστική και η επεξεργασία του οψιανού από τη Μήλο. Είχαν αναπτυγμένη ναυσιπλοΐα και χρησιμοποιούσαν πλοία μονόξυλα, από κορμούς δένδρων, πλάτους 1-1,5 μέτρων, με πλήρωμα έως 15 άνδρες και μέγιστο φορτίο έως 1 τόνο. Τα πλοία εκινούντο με κουπιά, χωρίς σκαρμούς, θύμιζαν δηλαδή μεγάλα κανό. Οι Κυκλαδίτες είχαν εμπορικές σχέσεις με Κρήτη, Μικρά Ασία, Αττική, Πελοπόννησο, Εύξεινο Πόντο, Βαλεαρίδες νήσους και ίδρυσαν αποικίες σε Κρήτη (Αγ. Φωτιά), Αττική

(Μαραθώνα), Μικρά Ασία (Ιασός).

Οι κοινωνίες τους είναι νεολιθικού χαρακτήρα και κτίζουν οικισμούς παραθαλάσσιους. Στην ΠΚΙ είναι ανοχύρωτοι και περιλαμβάνουν καλύβες από φθαρτά υλικά (Πάρος, Νάξος, Μήλος), ενώ στην ΠΚ ΙΙ οι οικίες συνωστίζονται στην κορυφή δισπρόσιτων λόφων και περιβάλλονται από αμυντικό τείχος (λόφος Καστριού, Σύρος). Τα σπίτια είναι πέτρινα (φτιαγμένα από ακατέργαστες πέτρες και λάσπη χωρίς άχυρο), έχουν 3-4 δωμάτια, οι τοίχοι είναι λεπτοί, πάχους 50 εκατοστών, δάπεδο στρωμένο με χώμα ή πλάκες, στέγη ελαφριάς κατασκευής, με πατημένο χώμα-στρώση κλαδιών-ξύλινα δοκάρια. Οι οικισμοί της ΠΚΙΙΙ είναι ανοχύρωτοι και αναπτύσσονται δίπλα στην θάλασσα (Φυλακωπή-Μήλος).

Τα Πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία εκτείνονται στις πλαγιές λόφων, σε μικρή απόσταση από τους οικισμούς. Στην ΠΚΙ περίοδο οι τάφοι είναι οργανωμένοι σε συστάδες, κιβωτιόσχημοι και δέχονται έναν μόνο νεκρό. Στην ΠΚ ΙΙ είναι κιβωτιόσχημοι ή κτιστοί (Χαλανδριανή, Σύρος), γίνονται πολλαπλές ταφές, (διώροφοι ή τριώροφοι), ενώ στην ΠΚ ΙΙΙ είναι θαλαμοειδείς, λαξευτοί σε μαλακό βράχο (Μήλος, Θήρα).

Ο Ξεναγός μας στον πρόλογο του έκανε μια αναφορά στο καταστροφικό έργο της αρχαιοκαπηλίας, που σάρωσε τις Κυκλάδες στη δεκαετία του 50, αρχές 60, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη λεηλασία της Κέρου και της νησίδας Δασκαλιό, όταν πολλά Κυκλαδικά ειδώλια κατέληξαν στο εξωτερικό. Άρχισε να ξετυλίγεται το κουβάρι της περιήγησης στον αινιγματικό Πρωτοκυκλαδικό πολιτισμό, μέσω των αντικειμένων της έκθεσης. Πρώτος σταθμός ο τριπήρας (χειρόμυλος), για την παρασκευή αλευριού. Δίπλα 5 κωνικοί σκύφοι (κύπελλα), οι οποίοι φέρουν στην βάση τους αποτυπώματα από αμπελόφυλλα, φύλλα λεύκας, χοντρής και λεπτής ψάθας, ανάλογα με το που τοποθετήθηκαν όταν ακόμη ήταν νωπός ο πηλός. Η έλευση του αμπελιού οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας αγγείων για το κρασί, όπως η πρόχους και η οινοχόη. Βρέθηκε αγγείο με υπολείμματα ελαίου στο εσωτερικό του. Όλα τα ανωτέρω αποτελούν νύξεις για την χλωρίδα του Αιγαίου. Η βραχογραφία από τη Νάξο, με απεικόνιση ελαφιού και κυνηγού, μας θυμίζει την αφθονία ελαφιών που υπήρχαν στο νησί, έως τον 19ο αιώνα, οπότε και αφανίστηκαν από τα πυροβόλα όπλα. Ρυτά (αγγεία προσφορών) με τη μορφή χοίρου, αλόγου, σκαντζόχοιρου, υποδηλώνουν την πανίδα των νησιών. Μικρά και μεγάλα αγκίστρια με ίχνη πετονιάς, αποδεικνύουν ότι οι Κυκλαδίτες έφθαναν να ψαρεύουν ακόμα και μεγάλα ψάρια όπως είναι οι τόνοι. Λεπίδες και πυρήνες από οψιανό Μήλου, του οποίου η πρώιμη διάδοση (σπήλαιο Φράχθι-Ερμιόνη) φανερώνει την ύπαρξη ναυσιπλοΐας στο Αιγαίο από το 8.000 π.Χ. Οι πήλινες μήτρες χύτευσης και μια μεγάλη ποικιλία μπρούτζινων εργαλείων και όπλων (κοπείς, τσεκούρια, πριόνια, σμίλες, εγχειρίδια), μαρτυρούν την πρόοδο της Κυκλαδίτικης μεταλλουργίας. Άλλωστε τα Κυκλαδονήσια εκτός από το μάρμαρο ήταν πλούσια και σε μέταλλα (άργυρος, χρυσός, μόλυβδος από τη Σίφνο, χαλκός από τη Σέριφο, άργυρος από το Λαύριο, κ.α.). Χρησιμοποιούσαν ορυκτά χρώματα για να χρωματίζουν τα Κυκλαδικά ειδώλια (επισημαίνοντας μάτια, μαλλιά, στόμα, μια ταινία στο μέτωπο, κ.λ.π.), με κινναβαρίτη (HgS) από τα παράλια της Μικράς Ασίας, ποτροκαλόχρουν από λειμωνίτη ($Fe^{2+}O^{3+} \cdot H_2O$), βαθυκύανο από αζουρίτη ($Cu(OH)^2 \cdot 2CuCO_3$), σμαραγδοπράσινο από μαλαχίτη ($Cu(OH)^2 \cdot CuCO_3$). Η τοπικά διαβρωμένη επιφάνεια του μαρμάρου των ειδωλίων, υποδηλώνει την ύπαρξη χρωστικών που έχουν εξαφανιστεί. Πιθανότατα έβαφαν επίσης πρόσωπο και σώμα, όπως οι Πολυνήσιοι και οι αυτόχθονες της Αυστραλίας.

Άλλα χαρακτηριστικά αντικείμενα, κυρίως της ΠΚ II είναι η μαρμάρινη καλυκόςχημη κύλικα (φρουτιέρα), η σαλτσιέρα, η πυξίδα (κοσμηματοθήκη) κεραμική ή μαρμάρινη, ο μαρμάρινος κρατηρίσκος (καντήλα) και τα αινιγματικά τηγανόσχημα σκεύη, με εγχάρακτη διακόσμηση στην εξωτερική πλευρά (πλοίο ή ψάρια με σπείρες και το ηβικό τρίγωνο κοντά στη διχαλωτή ή πηνιοειδή λαβή), ενώ η εσωτερική πλευρά είναι κοίλη, λεία, ακόσμητη. Πρόκειται για τις πρωιμότερες απεικονίσεις πλοίων του Αιγαίου. Η χρήση τους είναι άγνωστη. Ίσως γεμίζονταν με νερό και χρησίμευαν ως καθρέπτες ή ήταν τελετουργικά-μαγικά σκεύη ή στερεωνόταν τεντωμένο δέρμα επάνω τους και χρησίμευαν ως κύμβαλα (τύμπανα).

Τα ειδώλια είναι τα σπουδαιότερα δημιουργήματα της Κυκλαδικής τέχνης. Ως επί το πλείστον κατασκευάζονταν από χονδρόκοκκο μάρμαρο, που αφθονεί κυρίως σε Πάρο και Νάξο, ενώ ελάχιστες φορές χρησιμοποιήθηκαν θαλασσινά κοχύλια, ελεφαντόδοντο ή κόκκαλο. Η παραγωγή τους είναι περιορισμένη στην ΠΚ I περίοδο, αυξάνεται με γοργό ρυθμό στην ΠΚ II, μειώνεται σταδιακά και σταματά οριστικά στο τέλος της ΠΚ III. Αρχικά ήταν βιολόσχημα και μετά ακολούθησαν τα φυσιοκρατικού τύπου, με το ωοειδές, λυρόσχημο ή αμυγδαλόσχημο κεφάλι, το συμπαγές στρογγυλεμένο ή τετραγωνισμένο σώμα, διπλωμένα τα χέρια, συνήθως ο αριστερός πήχης είναι πάνω από τον δεξιό, ογκώδη σκέλη, με τους άκρους πόδες να έχουν τα πέλματα λοξά προς τα κάτω. Οι επιστήμονες διακρίνουν διάφορες ομάδες-τεχνοτροπίες (ομάδα Πλαστηρά, Χαλανδριανής, Λούρου, καλλιτέχνης Γουλανδρή, κ.α.). Βρέθηκαν σε τάφους. Ομως μόνο ένας στους 100 τάφους περιέχει ειδώλια ως κτερίσματα. Το 95% απεικονίζει γυναίκες, κάποιες σε κατάσταση εγκυμοσύνης ή λοχείας. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για την χρήση τους. Μία θεωρία υποστηρίζει ότι πρόκειται για την απεικόνιση της Μητέρας-Θεάς, άλλη θεωρία ισχυρίζεται ότι είναι υπηρέτριες του νεκρού στον άλλο κόσμο (όπως τα αιγυπτιακά *ushabtis*), παιχνίδια για να παίζει ο νεκρός, ψυχοπομποί, σεβαστοί πρόγονοι, υποκατάστατα ανθρωποθυσιών, κ.λ.π. Βρέθηκαν και ειδώλια μεγάλων διαστάσεων. Το ένα της συλλογής Γουλανδρή έχει μήκος 1,40 μέτρα, το οποίο οι αρχαιοκάπηλοι είχαν πριονίσει σε 4 κομμάτια, για ευκολότερη μεταφορά, ενώ αυτό του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου έχει μήκος 1,50 μέτρα. Πρόκειται ασφαλώς για αγάλματα, αλλά δεν γνωρίζουμε πού ήταν τοποθετημένα (λόγω αρχαιοκαπηλίας). Τέλος έχουν βρεθεί ειδώλια ειδικού τύπου: αρπιστής καθισμένος σε κάθισμα παίζει τριγωνικό μουσικό όργανο, αυλητής παίζει διάυλο, ο εγείρων πρόποση (με κύπελλο στο χέρι), διπλά ειδώλια (αγκαλιασμένα 2 μαζί). Επίσης μια βραχογραφία από τη Νάξο απεικονίζει ανθρώπους που χορεύουν. Όλα αυτά δίνουν την εικόνα ανθρώπων που διασκεδάζουν σε πανηγύρι, όπως γίνεται στα σύγχρονα Κυκλαδίτικα πανηγύρια των εορταζόμενων αγίων.

Είναι προφανές ότι υπάρχει κάποια ιεραρχία. Άλλωστε δεν έχουν όλοι οι τάφοι Κυκλαδικά ειδώλια. Κάποιοι έχουν ως μοναδικό κτέρισμα ένα αγγείο. Ελάχιστοι περιέχουν κοσμήματα, ασημένιες περόνες με κεφαλή σε σχήμα αγγείου, διάδημα (κορώνα), όπλα (εγχειρίδια) τα οποία είναι αντικείμενα κύρους, σφραγίδες (σύμβολο εξουσίας, υποκατάστατο της γραφής, υποδηλωτικό γραφειοκρατίας). Ελάχιστα ειδώλια είναι ανδρικές μορφές, οι οποίοι φέρουν τελαμώννα και εγχειρίδιο. Μία γυναικεία μορφή καθιστή σε θρόνο, δείχνει αρχοντική καταγωγή. Υπάρχει πίστη στη μετά θάνατον ζωή. Βρέθηκαν κέρνοι με διπλά δοχεία, 4 ή 6 αρυβάλλους (δοχεία σχήματος αχινού) για προσφορές ποικιλίας καρπών στους θεούς, μεγάλα κοχλιάρια για τελετές, σκοτωμένα όπλα (λυγισμένα εγχειρίδια, που μπορεί μόνο ο νεκρός να

χρησιμοποιήσει στον άλλο κόσμο). Η τοποθέτηση των νεκρών στους τάφους, σε έντονα συνεσταλμένη στάση δείχνει νεκροφοβία. Τελετουργικά είναι τα στρογγυλά μαρμάρινα πινάκια, με μια σειρά περιστρεφόμενων, κατά μήκος της διαμέτρου του κύκλου. Γεμίζονταν με σιτηρά, προσφορά στους θεούς. Σε πέτρα από τη Νάξο, βρέθηκε σπειροειδές σχέδιο, που μάλλον αναπαριστά σεληνιακό ημερολόγιο, χρήσιμο για τον υπολογισμό των ημερομηνιών των εορτών. Επίσης βρέθηκαν κάποια ειδικά αγγεία «καπελλόσχημα».

Όλοι έμειναν ενθουσιασμένοι από την άρτια γλώσσα και την ολοκληρωμένη παρουσίαση του κ. Παπαμιχελάκη. Κατόπιν 16 άτομα της ομάδας κατηφόρισαν προς την οδό Ζαλοκώστα, στο μεζεδοπωλείο «Ελιά και Τσίπουρο», όπου τους περιποιήθηκαν με επαγγελματισμό και αγάπη ο Γιάννης Κουζούπης, η σύζυγος του και η κόρη τους Ελένη, προσφέροντας πεντανόστιμους μεζέδες, άφθονο κρασί και τσίπουρο, μέσα σε ένα περιβάλλον λιτό και μοντέρνο. Οι περισσότεροι ήταν παλιοί γνώριμοι της οικογενείας Κουζούπη, από την εποχή που οι τελευταίοι διατηρούσαν δικό τους μεζεδοπωλείο στο λιμάνι της αγαπημένης μας Ερμούπολης.

Βιβλιογραφία

Στέργιος Σ. Θεοδωρίκας, *Ορυκτολογία, Πετρολογία, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη 1996*
Χρήστος Γ. Ντούμας, *Κυκλαδική Τέχνη, Αρχαία Γλυπτική και Κεραμική, Από τη Συλλογή Ν. Π. Γουλανδρή, Εκδόσεις Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή, Αθήνα 1984*

Βασίλειος Πετράκης, *Εθνικό Μουσείο, Γλυπτά-Χαλκά-Αγγεία, Εκδόσεις Κλειώ, Αθήνα 1981*

Σοφία Ταράντου, *Αρχαιολογικό Αίνιγμα, Ο θησαυρός της Κέρου, Έθνος της Κυριακής, 8-14 Ιανουαρίου 2006*

Colin Mc Evedy, *The Penguin Atlas of Ancient History, Hong Kong 1982*

